

Navrátilová Machová, Barbora

Návrat do Bitova : možnosti etnografického terénu v Severní Makedonii

Porta Balkanica. 2023, vol. 14, iss. 1-2, pp. [76]-82

ISSN 1804-2449 (print); ISSN 2570-5946 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.80524>

Access Date: 16. 09. 2024

Version: 20240909

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

NÁVRAT DO BITOVA. MOŽNOSTI ETNOGRAFICKÉHO TERÉNU V SEVERNÍ MAKEDONII

Barbora Navrátilová Machová

V roce 2022 se mi podařilo znovu navštívit horskou vesnici Bitovo v Severní Makedonii, kde jsem v letech 2011 až 2014 realizovala svůj disertační etnologický výzkum zaměřený na sociální a ekonomické aspekty každodennosti (Machová 2016). Naposledy jsem z terénu v tehdy ještě bývalé jugoslávské republice Makedonii (FYROM) odjížděla těhotná, abych se sem po osmi letech vrátila s dcerou, synem a manželem oslatit s Bitovčany pravoslavné Velikonoce. Navíc pěkně emblematicky uplynulo 10 let od doby, kdy jsem ve vesnici natočila krátkometrážní etnografický film Ivonče (2012).¹ Co se v Bitovu změnilo a jak žijí jeho obyvatelé dnes?

Bitovo se nachází v oblasti Poreče v západní části země a leží v nadmořské výšce 1200 m n. m. V roce 2011 tu žilo 42 stálých obyvatel v 16 domácnostech, z toho bylo 21 osob v produktivním věku, 7 dětí a většina (10) domácností bylo jedno- a dvoučlenných. Kromě jedné přivdané katolické Albánky tu žili pravoslavní Makedonci, stejně jako v okolních vesnicích. Pracovali v lesnictví, chovali dobytek na maso (ovce), provozovali samozásobitelské zemědělství (včetně chovu domácích zvířat, především koz, ale ve dvou domácnostech měli také krávu) a podstatnou část příjmů sezónně

pokrýval sběr hub, bylin, jalovce a lišejníku na výkup. Počet obyvatel a osob v produktivním věku od roku 2011 v souladu s demografickým trendem klesal, a to nejen důsledkem vymírání nejstarší generace, ale i kvůli tomu, že se odsud odstěhovaly všechny dívky. Odešly mimo region či do zahraničí za prací nebo po svatbě do domácnosti manžela, protože patrilokalita je v rurálním prostředí stále téměř bez výjimky dodržovaná. V roce 2022 zde žilo 26 obyvatel v 12 domácnostech, z toho 17 osob v produktivním věku a jeden chlapec, kterého v pracovní dny vozila školní dodávka do školy do 15 km (a 600 m výškových) vzdáleného Samokova (pokud zrovna nebyla stávka učitelů jako v dubnu 2022).

Případ Bitova a regionu Poreče jako dlouhodobé výchozí oblasti pracovní migrace a tzv. vnitřní periferie není v kontextu Balkánu výjimečný – naopak, přičemž analogické problémy bychom našli (nejen) v horských oblastech po celé Evropě. Vzdálenost od hospodářských center, nedostatečné služby, málo pracovních míst, špatná dopravní obslužnost nebo stárnutí obyvatelstva; všechny tyto skutečnosti ovlivňují každodenní chování a životní postoje vesničanů, kteří mají pocit všeobecného „úpadku“. V době mého výzkumu, který jsem zahájila dvacet let po nastolení demokracie v zemi, společnost zažívala zklamání z nedokonalé politicko-společenské transforma-

¹ Film je možné zhlédnout zde: <https://www.youtube.com/watch?v=6Bd1iXPvsN8&t=1103s> – cit 13.6.2023.

1. Pohled na hlavní osadu Bitova

ce. Projevy (jugo)nostalgie u starší generace („lidé si více pomáhali, svátky se slavily honosněji, dnes pustá pole byla osetá, všichni měli práci, bylo bezpečno“) můžeme chápat i jako jeden z univerzálních postojů k životu, pocit zklamání a jakéhosi nedokončeného vývoje však velmi tvrdě dopadl právě na mladší generace. Explicitní či skrytý „pocit periferie“ není v S. Makedonii rozšířený jen v horských či venkovských oblastech; naopak se ukázal jako velmi přítomný i v urbánním prostředí, jak vidíme například ve výzkumu životních postojů obyvatel hlavního města Skopje (Thiessen 2007).² Společenské fenomény jako nezaměstnanost, růst korupce a klientelismu, emigrace některých členů domácnosti, rozpad sociálních vazeb, důsledky propouštění a zánik velkých podniků, chudnutí obyvatel a s tím související jugo- a tito-nostalgie se

² Nesplněná očekávání rychlého začlenění nové demokratické Makedonie mezi „evropské“ státy působila u vzdělanějších Makedonců frustraci a posilovala nepochopení mezi nimi a Albánci. Makedonci sice budovali svůj samostatný národní stát, cítili se však ohroženi rostoucí albánskou komunitou, která se vyznačovala vysokou natalitou a velkými požadavky na podíl na moci. Podle antropoložky Ilky Thiessen, která realizovala etnografický terénní výzkum mezi vzdělanými makedonskými ženami ve Skopje, Makedonci vnímali sami sebe jako vyspělé a vzdělané Evropany, zatímco Albánci (spolu s Romy/Cikány) byli v jejich očích – a podle Makedonců také v očích Evropy – „zaostalými“ Balkánci, nevzdělanými vesničany, pravými dědici osmanského impéria a tradičního patriarchy – stereotypizovaní jako učebnicový příklad balkanismu Marii Todorovové (Thiessen 2007, Todorova 1997). Vzájemné napětí mezi Albánci a Makedonci se výrazně se projevuje i v současnosti, a to především v hlavním městě, přestože obě skupiny žijí více méně segregovaně – bydlí v oddělených čtvrtích, mají svá tržiště, obchody, restaurace, školy, kluby.

2. Kostel sv. Mikuláše, v pozadí horský masiv Karadžica - Solunska glava

ukázaly jako vysoce aktuální i v nedávném výzkumu slovinského etnologa Jara Veselinoviće ve východní části Severní Makedonii (Veselinović 2021). Veselinović společenskou situaci v S. Makedonii nazývá „setrvalý stav transformace“, který nejlépe vystihují pojmy „čekání a doufání“, čímž odkazuje na antropoložku Thiessen, která svůj výzkum realizovala na počátku 90. let ve Skopje. Zachází ještě dál – čekání definuje nejen jako životní postoj, ale jako samozřejmou každodenní aktivitu. Ať již jde o čekání ve frontě na poštu, na výplatu, čekání na dlouho nevyplacenou mzdu nebo na splacení dluhů, na *kombe* (mikrobus), na pracovní vízum do Itálie, kde si za 2 měsíce vyděláte víc než za půl roku v S. Makedonii, nebo třeba na stipendium – velmi živě si pamatují, jak jsem v roce 2011 na výplatu státního stipendia čekala 3 měsíce v nejistotě, zda peníze vůbec dostanu, než budu muset odjet. V S. Makedonii nejenže lidé čekají na lepší práci a doufají v lepší životní perspektivu, ale i samotný stát stále jen čeká – na vstup do NATO, do EU – a stále se nic neděje. Druhým „pocitem“, který je v makedonském prostředí každodenně přítomný, je pocit „ubližení“ související s tématem identity a práva na samostatnou národní existenci Makedonců, což souvisí s růstem albánského nacionalismu v zemi i nacionalistických tendencí okolních států. Během mnohých *muabetů* (rozhovorů) s Makedonci napříč generacemi přišla často řeč na otázku rozdělení historické Makedonie. V centru Sko-

3. Autorka s vlastními dětmi a makedonskými hostiteli

10. Náhrobek na místním hřbitově aneb je nutné se vyrovnat se smrtí oblíbených informátorů

pje i v zapadlé vesnici v horách jsem poslouchala, jak je nespravedlivé, že je jejich země rozdělená na tři části a současná republika je okleštěná – část patří Řecku a část Bulharsku.³ Současně tento pocit podporuje a utužuje národní hrdost a pocit svébytnosti, budovaný a pečlivě formovaný v posledních třiceti letech v rámci nového národní mýtu antické Makedonie.⁴

Cesta do Severní Makedonie v dubnu 2022 pro mě byla na jednu stranu výlet za starými známými, se kterými jsme občas v kontaktu přes Messenger (s nejbližší rodinou z Bitova, u které jsem vždy byla ubytovaná, si voláme přibližně jednou za měsíc), zároveň však po delší době představovala vykročení z komfortní zóny a nesla i momenty překvapení, např. co se týče proměn veřejných prostranství a technologického rozvoje. Musela jsem se znovu učit kriticky nahlížet to, co mě na „Balkán“ vždy nejvíc táhlo, vypořádávat se

³ Historická oblast Makedonie byla rozdělena po balkánských válkách v roce 1913 mezi Řecko, Bulharsko a Srbsko, dnešní Severní Makedonie je bývalou srbskou částí.

⁴ „Antikvizace“ makedonských dějin se setkala s odporem v mezinárodním kontextu a sfilil odpor i u liberální části makedonské společnosti a u Albánců. Po nástupu nové sociálně-demokratické vlády v roce 2017 následoval odklon od nedokázané kontinuity s antickou Makedonií, což se projevilo nejen ochotou změnit jméno země, ale také například revizí školních osnov a učebnic dějepisu.

svým „staromilstvím“ a odmítat romantizované představy a potlačování současnosti (ve smyslu Fabianova allochronismu – Fabian 2002, Pavlásek 2015), zakonzervování v čase. Přirozeně jsem chtěla vše najít tak, jak jsem byla zvyklá před deseti lety, a ne potkávat nová nákupní centra s interiéry jako z Ikey a v zapadlé vesnici v horách být nonstop připojená k WiFi a chodit na splachovací záchod. Velmi zajímavé bylo pozorovat, jak se změnil můj vlastní sociální status. Návštěva Bitova s dětmi a manželem byla sice organizačně náročnější, nicméně nesla řadu výhod, v první řadě jednodušší zařazení do společenského žebříčku. Jako vdaná jsem mnohem lépe zapadla do jejich konzervativního vidění ženské role než jako svobodná a poněkud přestárlá studentka. I já sama jsem se cítila lépe, protože jsem nemusela čelit neustálým dohadům, co ve vesnici dělám, případně kterého starého mládence bych si mohla vzít. Vesničané mě přijali tak samozřejmě, jako bych tu byla naposledy před týdnem. Skoro by se dalo říci, že mě vnímali jako vzdálenou příbuznou nebo rodačku, která dlouhodobě žije v zahraničí; zařadili mě do takové kategorie, která je v jejich vnímání běžná. Stejně tak byly přijaty i děti – vesničanky jim často dávaly sladkosti a peníze jako svým vlastním vnoučatům. Návštěva v době Velikonoc byla obvyklá a vítaná. Byli jsme ubytováni ve stejné rodině jako tehdy, což bylo bráno jako samozřejmost. Zároveň přijela také rodina jedné ze čtyř vdaných

dcer se dvěma malými dcerkami. Dcery s rodinami navštěvují své bitovské rodiče zřídka, obvykle jednou za rok či za dva, a to zejména z časových a finančních důvodů – nemůžou si vzít tak často a na delší dobu dovolenou, aby se jim vyplatilo jet čtyři hodiny autem ze Skopje. Zdá se, že obě strany jsou spokojené s téměř každodenním kontaktem, který rodiče, a především matka udržuje s dcerami pomocí videohovorů přes Messenger poté, co si v roce 2019 pořídili WiFi router. Večerní videohovory zahajované po skončení všech venkovních i domácích prací se staly pevnou součástí každodenní rutiny žen, v některých rodinách oblíbenější než sledování nekonečných seriálů. Naopak muži nadále preferovali popíjení piva a klábosení na živo v místním obchodě.

V Bitovu se hodně věcí změnilo, hodně toho zůstalo při starém. Řada procesů byla předvídatelných, např. demografický vývoj. Stará generace zemřela, bohužel zemřeli tragicky i dva mladší muži. Muži v produktivním věku se neoženili a zůstali bydlet s rodiči. Jejich jednání vycházelo z tradice, že syn rodný dům neopouští a musí se postarat o staré rodiče, prakticky však ani jinou možnost neměli; v S. Makedonii by nenašli tak dobře placenou práci, aby si mohli zajistit samostatné bydlení, a jediným východiskem by tak byla práce v zahraničí, která však vyžaduje jistou odvahu (a také sociální síť v cílové destinaci, ty už však byly po mnoho let ustanovené). Dívky se z vesnice odstěhovaly, vdaly se do měst nebo odešly pracovat do Německa. Trend častý v období před 15 lety, kdy se do regionu (a jiných vylidněných oblastí v SMK) přiváděly ženy z chudších katolických oblastí severní Albánie, už nebyl aktuální – albánské nevěsty prý „došly“. Muži v produktivním věku stále pracovali v těžbě dřeva, jeden jezdil do to-

5. (Vlevo) Rodina Makedonce Cveteho a Albánky Hany patří dnes mezi domácnosti s nejvyšším životním standardem v Bitovu (foto 2011 a 2022)

6. (Dole) Jeden ze dvou nových domů a jedno ze dvou stád v Bitovu v roce 2022

7. Večerní videohovory s dcerami

várny na výrobu munice do Samokova, která obnovila svoji činnost v roce 2014. Chov ovcí se v obci snížil, protože jeden ze dvou „velkochovatelů“ (jejichž stáda měla cca 200 ovcí) se rozhodl podnikání ukončit. Tuto velmi časově náročnou práci plánoval opustit už dříve, chtěl se odstěhovat do města a oženit se, ale nakonec zůstal v Bitovu sám se svojí starou matkou. Naopak jedna domácnost svůj chov ovcí rozšířila (na 40). Do vesnice stále pravidelně jezdili někteří rodáci, kteří se usadili v makedonských rovinách a městech, a to nejen na velké pravoslavné svátky, i když v tu dobu se počet obyvatel vesnice vždy několikanásobně zvedl. Investovali sem, spolu s místní komunitou nechali opravit a vymalovat kostel svatého Mikuláše, včetně nového ikonostasu, a někteří si tu opravili či dokonce postavili domy, protože kromě dovolených zde plánují do budoucna trávit také důchod. Přesto v kontextu celé západní části SMK, kde jsou některé vesnice (z velké části albánské, resp. obydlené muslimy hovořícími makedonsky) téměř celé vystavěné z remitencí ekonomických migrantů ze zahraničí, se jedná spíše o drobnější stavební zásahy a skromnější investice.⁵

⁵ Rozdíl mezi migračními strategiemi členů muslimských a křesťanských vesnických komunit v Severní Makedonii

8. Nově opravený interiér kostela sv. Mikuláše

9. Pastviny v Bitovu

10. Velikonoční dražba před kostelem

Bitovčané vnímali společenské změny a procesy posledních let – změnu nacionalisticky orientované vlády v roce 2017, přejmenování země 2019 i pandemii covidu, během které se nechali očkovat, když k nim do vesnice přijela očkovací dodávka. Přestože platila různá omezení, dvě nejdůležitější události v roce – svátek *Vodici* (Epifanie) v lednu a pouť (*slava*) Petrovden v červenci, kdy se do vesnice sjíždí nejvíc rodáků a příbuzných, se konaly i během pandemie, i když v poněkud omezeném režimu (Petrovden 2020). V době mé návštěvy už pro vesničany covid nebyl velké téma, přestože ho většina prodělala, ale s malými následky. Pouze jeden starší pár, který už v minulosti udržoval s ostatními vesničany minimální vztahy, se v době pandemie téměř přestal stýkat s lidmi, a tak jsme se na jaře 2022 mohli pobavit jen na chvíli před domem – v rouškách a s více než dvoumetrovým odstupem, přestože dříve mě vždy velmi ochotně zvali dál.

Jak oslavili v Bitovu v roce 2022 Velikonoce (*Veligden*)? Většina vesničanů dodržuje podobně jako

spočívají např. v tom, že muslimové preferují krátkodobější pracovní migraci (resp. migraci za výdělkem) v zahraničí a stále u nich převažují sociální vazby se členy původní komunity, zatímco křesťané se v cílových destinacích, které jsou častěji v SMK, usazují na trvalo a budují si nové paralelní vazby v místě bydliště, kde také primárně investují vydělané prostředky.

11. Velikonoční votivní dary a potraviny k posvěcení v kapličce sv. Petra

12. Barvená vajíčka nachystaná na velikonoční hru – oťukávání vajíček (široce oblíbené také v Bulharsku, Řecku a Rumunsku)

na ostatní církevní svátky přísný půst (bez masa, vajec a mléčných výrobků) od Zeleného čtvrtka do Bílé soboty. Ženy barví vejce na červenou a nosí je spolu s dalšími potravinami k „posvěcení“ do kaple svatého Petra nad vesnicí. Potraviny, které několik dní ležely nahoře v kapliče se pak na Velikonoční pondělí draží v dražbě na podporu kostela, která se koná na každý církevní svátek dole ve vesnici u kostela. Následují tři sváteční dny, kdy se připravují slavnostní masitá jídla a hostí se přátelé a příbuzní. Podobně jako jinde v pravoslavném prostředí se zdraví pozdravem z církevní slovanštiny (přeloženým do makedonštiny) „Kristus vstal z mrtvých“ (*Christos voskresna*), na který je třeba odpovědět „Opravdu vstal z mrtvých“ (*Navistina voskresna*). Od neděle do úterý se lidé vzájemně navštěvují a rozdávají se barvená vařená vejce každému, kdo přijde na návštěvu. Jednotlivé domácnosti jsou „otevřené“, členové často sedí venku na dvorku, na *čardaku* nebo před vchodem do kuchyně, takže úplně přirozeně hosté a sousedé přicházejí a odcházejí, vždy dostanou kávu, pivo v plechovce a pohoštění. Do Bitova nejezdí tolik rodáků a příbuzných, jako na *Vodici*, *Petrovden* nebo na domácí *slavu* svatého Mikuláše, protože podle slov vesničanů je to svátek, který není propojen s vesnicí a rodem, a každý si ho tak může slavit soukromě doma.

Návštěva Bitova po osmi letech byla motivovaná jak osobními, tak odbornými pohnutkami. Spojit terénní a výzkumnou práci s péčí o děti je velkou výzvou (vyžaduje pozornost na více frontách), které musí čelit řada výzkumníků. Přítomnost dětí a partnerů v terénu rozhodně přináší výhody např. v tom, že nabízí nové perspektivy a situace, zároveň nenabízí možnost občasného odpočinku, který si mohou dopřát osamělí výzkumníci. „Rodinný model“ se v rurálním prostředí na Balkáně, kde fungující rodina zůstává jednou z hlavních hodnot, velmi osvědčil a doufám, že budu moci do budoucna využít jeho potenciál i v navazujícím výzkumu.

POUŽITÁ LITERATURA

FABIAN, J. (2002) *Time and the other: how anthropology makes its object*. New York: Columbia University Press.

PAVLÁSEK, M. (2015) Allochronismus, orientalismus a balkanismus: produkce koloniálních praktik ve vztahu ke krajanům v rumunském Banátu. In: Trumis, Ladislav a kol.: *Prekolonialismus, kolonialismus a postkolonialismus. Impéria a ti ostatní ve východní a jiho-východní Evropě*. Praha: Karolinum: s. 85–108.

THIESEN, I. (2007) *Waiting for Macedonia. Identity of changing world*. Peterborough: Broadview.

MACHOVÁ, B. (2016) *Bitovo. Každodenní život v makedonských horách*. Brno: Masarykova univerzita.

VESELINOVIĆ, J. (2021) Waiting and hoping in Postsocialist Macedonia: between Yugoslav socialism and the European Union. *EthnoAnthropoZoom* 21, s. 207-233.

TODOROVA, M. (1997) *Imagining the Balkans*. New York, Oxford: Oxford University Press.